ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
Οι αρχαιοελληνικές οικίες ως κοινωνικοί χώροι

Lisa Nevett
Associate Professor of Greek Archaeology
Department of Classical Studies and Department of the History of Art
The University of Michigan

Περιδιαβαίνοντας σε ένα δρόμο με καλοδιατηρημένα αρχαία ελληνικά σπίτια είναι σαν να γυρίζουμε πίσω στο χρόνο. Με λίγη φαντασία, ρίχνοντας μια ματιά στους τοίχους, τις εισόδους και τους εσωτερικούς χώρους των οικιών, μπορούμε να δούμε να ξετυλίγονται μπροστά μας οι καθημερινές εμπειρίες των κατοίκων πόλεων όπως η Δήλος ή η Κάμιρος πριν από χιλιετίες (εικ. 2). Αλλά οι οικισμοί που φαίνονται πιο ατμοσφαιρικοί στον σημερινό επισκέπτη δεν είναι πάντα αυτοί που μας δίνουν τις περισσότερες πληροφορίες.

Όπως έχει δείξει και εξακολουθεί να αναδεικνύει η σε βάθος επιστημονική μελέτη των αρχαίων κατοικιών, η συστηματική ανάλυση της αρχιτεκτονικής, της διακόσμησης και του περιεχομένου των σπιτιών μπορεί να μας αποκαλύψει πολύ περισσότερα από τη μορφή τους, οδηγώντας μας σε μια βαθύτερη γνώση των πτυχών της οικιακής

1. Οικιακή σκηνή που απεικονίζει προετοιμασίες για το γάμο της Άλκηστης: ερυθρόμορφο επίνητρον από τον Ζωγράφο της Ερέτριας, π. 420 π.Χ. (ΕΑΜ 1629).

ζωής, την οποία δεν μπορούμε να αναπαραστήσουμε αξιόπιστα μέσω άλλων πηγών. Μια τέτοια γνώση δεν εξαρτάται τόσο από τη σωζόμενη αρχιτεκτονική αλλά από λεπτομέρειες και πληροφορίες όσον αφορά τους τρόπους πρόσβασης στα διάφορα δωμάτια, τη στρωματογραφία και την κατανομή των ευρημάτων. Στο άρθρο τονίζονται ορισμένα από τα ευρύτερα ζητήματα που έχουν διερευνηθεί μέσω της μελέτης των κατοικιών και εξετάζονται ορισμένοι από τους τρόπους με τους οποίους αυτή η μελέτη έχει εμπλουτίσει τη γνώση μας για την αρχαιοελληνική κοινωνία.

2. Δήλος: δρόμος στη Συνοικία του Σταδίου και τα παρακείμενα σπίτια.

Η κατοικία ως τεκμήριο για την κοινωνική δυναμική των νοικοκυριών της κλασικής περιόδου

Στις αρχές του 20ού αιώνα ανασκαφές σε θέσεις όπως η Τίρυνθα και οι Μυκήνες είχαν ήδη προσφέρει πολλές πληροφορίες για τις αρχαιοελληνικές κατοικίες κατά τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού, αλλά το ενδιαφέρον για τη λεπτομερή ανάλυση των κατοικιών των κλασικών χρόνων μόλις άρχιζε να εκδηλώνεται. Οι απόψεις για τη λειτουργία των νοικοκυριών εκείνης της εποχής διαμορφώθηκαν από αποσπασματικές πληροφορίες σε διάσπαρτες αναφορές σχετικά με την οικιακή οργάνωση σε αττικά κείμενα του 5ου και του 4ου αιώνα π.Χ. Οι πιο λεπτομερείς γραπτές πηγές είναι η αφήγηση του Λυσία για την οικία του Ευφιλήτου στην *Υπέρ του Ερατοσθένους Φόνου Απολογία* και η περιγραφή του Ξενοφώντα για την οικία του Ισχομάχου στον *Οικονομικό*.[1] Και στις δύο περιγραφές μια από τις βασικές δομικές αρχές πίσω από τις οικιακές ρυθμίσεις φαίνεται ότι ήταν ο διαχωρισμός ανδρών και γυναικών εντός της οικίας, πράγμα που υποδηλώνει η ύπαρξη χώρων που ονομάζονταν *ανδρών* (ή *ανδρωνίτης*) και *γυναικών* (ή *γυναικωνίτης*). Οι όροι αυτοί χρησιμοποιούνται εν παρόδω και σε πολλά άλλα κείμενα. Με αυτά τα δεδομένα πολλές φορές οι ειδικοί κατέληγαν στην υπόθεση ότι στις περισσότερες οικίες της κλασικής περιόδου υπήρχαν δύο χωριστές αυλές που αποτελούσαν τον *γυναικωνίτη* και τον *ανδρωνίτη*.[2]

Το 1928, στο πλαίσιο ενός μεγάλου ανασκαφικού έργου στην Όλυνθο (Χαλκιδική), άρχισαν να αποκαλύπτονται εκτεταμένα ερείπια κλασικών κατοικιών. Οι βασικοί ερευνητές του χώρου, οι David Robinson, J. Walter Graham και Γεώργιος Μυλωνάς, συνειδητοποίησαν ότι η πόλη προσέφερε την ευκαιρία για τη σε βάθος μελέτη των σπιτιών της κλασικής περιόδου. Ξεκίνησαν να καταγράφουν την αρχιτεκτονική και τα ευρήματα τόσο αναλυτικά και με τόσες λεπτομέρειες, ώστε το υλικό που αποκάλυψαν εξακολουθεί να ασκεί επιρροή στη μελέτη της αρχαιοελληνικής κατοικίας των κλασικών χρόνων ακόμη και σήμερα.[3] Διερευνήθηκαν τα κατάλοιπα 100 περίπου οικημάτων, αποκαλύπτοντας στοιχεία ενός τυπικού σχεδίου πόλης που χωριζόταν σε ίσου μεγέθους οικόπεδα έκτασης περίπου 290 τ.μ. (εικ. 3). Όπως τα περισσότερα σπίτια εκείνης της περιόδου και αυτά είχαν κατασκευαστεί αρχικά σε λίθινη κρηπίδα με ωμόπλινθους στην ανωδομή και κεραμοσκεπή. Η πόλη καταλήφθηκε και καταστράφηκε από τον Φίλιππο Β΄ της Μακεδονίας το 348 π.Χ., και όταν πια άρχισαν οι ανασκαφές τα σπίτια είχαν καταρρεύσει, αλλά μπορούσε να αποκατασταθεί η κάτοψη του καθενός χάρη στα περιγράμματα της λίθινης κρηπίδας των τοίχων του. Πολλά από τα δάπεδα των σπιτιών αρχικά ήταν από πατημένο χώμα, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχε λιθόστρωτο ή ακόμη και βοτσαλωτό ψηφιδωτό. Πολυάριθμα θραύσματα κεραμικής και μικρά αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή των σπιτιών και στην καθημερινή ζωή παρέμεναν στο δάπεδο και στο χώμα που το κάλυπτε.

Κάθε μία από τις κατοικίες της Ολύνθου είχε μία χαρακτηριστική μοναδική είσοδο από το δρόμο και στο κέντρο υπήρχε μία ανοιχτή αυλή. Από αυτό το σημείο γινόταν η πρόσβαση στα κύρια δωμάτια, ενώ μια στοά, τουλάχιστον σε μία από τις πλευρές της αυλής (συνήθως τη βορινή), προσέφερε προστασία από τις καιρικές συνθήκες (εικ. 4). Από τα εσωτερικά δωμάτια ξεχωρίζει ένας τύπος που απαντά σε πολλές οικίες: χαρακτηρίζεται από ψηφιδωτό δάπεδο με μια απλή ζώνη από κονίαμα περιμετρικά, είσοδο τοποθετημένη έκκεντρα, έγχρωμο κονίαμα στους τοίχους, και ενίοτε από έναν επίσης διακοσμημένο προθάλαμο. Τα χαρακτηριστικά αυτά φαίνεται ότι είχαν σχεδιαστεί ώστε να φιλοξενείται στον συ-

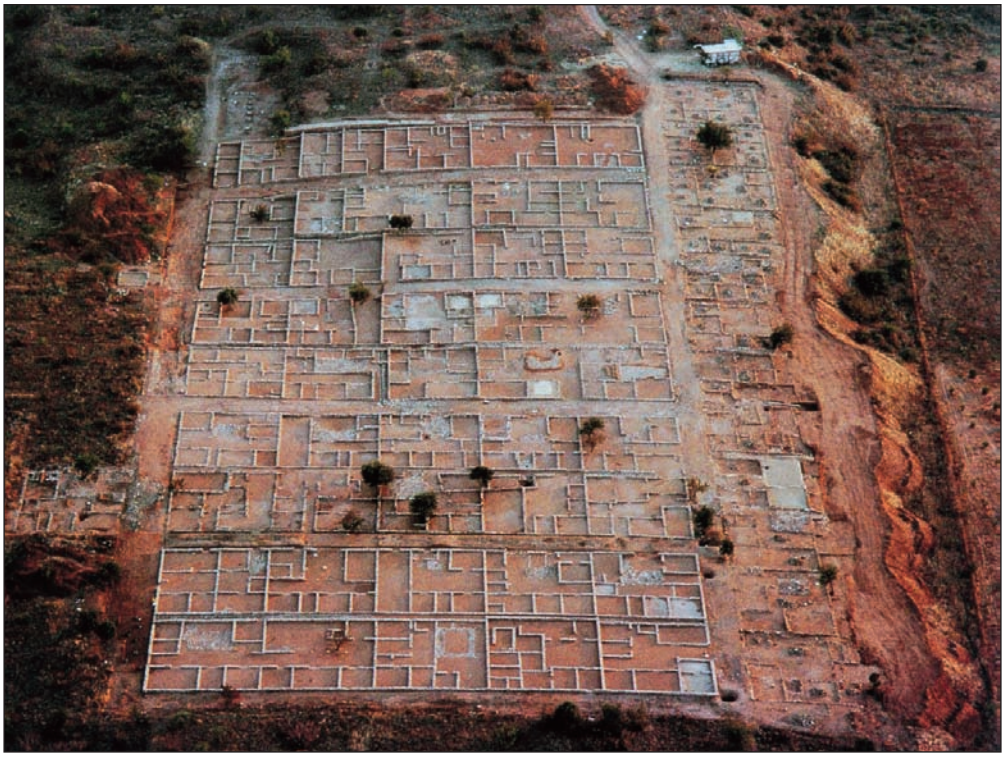

3. Αεροφωτογραφία της Ολύνθου. Ανεσκαμμένα οικοδομικά τετράγωνα με κατοικίες στον Βόρειο Λόφο.

γκεκριμένο χώρο το συμπόσιο, όπως περιγράφεται σε αθηναϊκά κείμενα και απεικονίζεται στη γραπτή κεραμική από την Κόρινθο, την Αττική και αλλού. Άλλα δωμάτια περιλάμβαναν μερικές φορές και άλλα στοιχεία, όπως πήλινες μπανιέρες, εστίες με στάχτη ή αποθηκευτικούς πίθους βυθισμένους στο δάπεδο. Σε πολλές περιπτώσεις, ωστόσο, δεν καταγράφονται αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που θα αποκάλυπταν πώς χρησιμοποιούνταν κάποτε τα δωμάτια. Ο κατάλογος των ευρημάτων από διαφορετικούς χώρους στο εσωτερικό της κάθε οικίας περιλαμβάνει κεραμικά σκεύη που χρησιμοποιούνταν για τη μαγειρική ή την αποθήκευση, καθώς και λεπτότεχνη κεραμική, πήλινα υφαντικά βάρη, μεταλλικά εξαρτήματα από ξύλινα έπιπλα και λίθινα αντικείμενα όπως γούρνες και χειρόμυλους για τα σιτηρά. Το σημείο στο οποίο βρισκόταν το κάθε αντικείμενο συνήθως καταγραφόταν, αν και αυτό ήταν δύσκολο λόγω του μεγάλου όγκου των πληροφοριών και η συνολική εικόνα των ανασκαφέων για τις οικίες απορρέει σε μεγάλο βαθμό από τα αρχιτεκτονικά τεκμήρια.

Για πολλά χρόνια, η παρουσία δωματίων που έχουν ταυτοποιηθεί ως *ανδρώνες* στην Όλυνθο και σε άλλους οικισμούς είχε θεωρηθεί η επιβεβαίωση της άποψης ότι τα μέλη του νοικοκυριού πράγματι χρησιμοποιούσαν τους χώρους της κατοικίας ανάλογα με το φύλο τους, όπως υποδηλώνεται στα κείμενα. Ωστόσο, ορισμένοι μελετητές αμφισβήτησαν κατά πόσον αυτή η εικόνα για την οικιακή ζωή θα πρέπει να θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα.[4] Ένα μεγάλο αίνιγμα είναι ότι αν και σε πολλές περιπτώσεις η παρουσία ενός *ανδρώνα* είναι σαφής, είναι δύσκολο στα περισσότερα σπίτια που έχουν ανασκαφεί να εντοπιστεί ένας αντίστοιχος *γυναικώνας* ή περιοχή των γυναικών. Σε κάποιες περιπτώσεις ο *ανδρών* βρίσκεται στην άκρη μιας εξώτερης αυλής, ενώ οι εγκαταστάσεις για την αποθήκευση και την προετοιμασία της τροφής έχουν οργανωθεί γύρω από μια δεύτερη περιοχή (συχνά μια δεύτερη αυλή) που ορισμένες φορές ταυτοποιείται εύλογα ως *γυναικών*.[5] Στην Όλυνθο και σε πολλούς άλλους οικισμούς των κλασικών χρόνων, ωστόσο, η πρόσβαση σε όλα τα δωμάτια της κατοικίας γίνεται από μία μοναδική αυλή και, κατά συνέπεια, ο εσωτερικός χώρος δεν μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτός ως δύο τέτοιοι ξεχωριστοί τομείς. Επίσης, όπου υπάρχουν πληροφορίες για τα ευρήματα, η σύγχρονη ανάλυση με τη βοήθεια ηλεκτρονικού υπολογιστή όσον αφορά την κατανομή των αντικειμένων που μπορούν να ταυτιστούν με τη γυναικεία δραστηριότητα, όπως τα υφαντικά βάρη, δείχνει ότι σε αυτά τα σπίτια υπάρχει η τάση να κατανέμονται ευρέως σε όλους τους χώρους, συμπεριλαμβανομένης της αυλής, και όχι να περιορίζονται σε ένα μοναδικό δωμάτιο ή σύνολο δωματίων. Είναι πιθανό σε ορισμένες περιπτώσεις να υπήρχε μια περιοχή αποκλειστικά για τις γυναίκες στον πάνω όροφο –όπως και στην περιγραφή του Λυσία για την οικία του Ευφιλήτου. Παρ' όλα αυτά, λεπτομερής έρευνα τόσο της αρχιτεκτονικής όσο και της κατανομής των τεχνουργημάτων υποδεικνύει ότι δεν υπήρχε διακριτή διαφορά στη χρήση του χώρου μεταξύ των σπιτιών που είναι διαπιστωμένο ότι είχαν δεύτερο όροφο κι εκείνων που δεν είχαν.

Φαίνεται, άρα, πιθανή και μια εναλλακτική εκδοχή: ο *ανδρών* προσέφερε έναν ειδικό χώρο, όπου ο άνδρας του σπιτιού μπορούσε να ψυχαγωγεί τους φίλους και τους συνεργάτες του. Οι γυναικείες, όμως, δραστηριότητες απαιτούσαν οι γυναίκες να χρησιμοποιούν πολλά διαφορετικά δωμάτια ώστε, για παράδειγμα, να έχουν πρόσβαση στο φως της μέρας για την ύφανση, στο νερό για το πλύσιμο, στις αποθήκες και τις εγκαταστάσεις για τη μαγειρική και για την προετοιμασία του φαγητού. Στις περισσότερες οικίες δεν υπήρχε χώρος για διαφορετικά ενδιαιτήματα όπου θα μπορούσαν να στεγάζονται οι γυναίκες. Αντίθετα, όπως φαίνεται από την κατανομή των μικρών αντικειμένων στην Όλυνθο και σε άλλους οικισμούς, όπως οι Αλιείς, η ύφανση και άλλες οικιακές

δραστηριότητες λάμβαναν χώρα στον ευάερο και ευήλιο χώρο της αυλής και την παρακείμενη στοά (εικ. 1), που ήταν επίσης το σημείο στο οποίο βρισκόταν συνήθως και η πηγή του νερού της οικίας (πηγάδι ή στέρνα). Αυτό όμως δεν σημαίνει απαραίτητα ότι η ευαισθησία για την επαφή μεταξύ ανδρών και γυναικών που υπονοείται στα κείμενα δεν υπήρχε. Αντίθετα, τέτοιου είδους περιορισμοί υποδεικνύονται από άλλα στοιχεία της αρχιτεκτονικής της κατοικίας, που χώριζαν το εσωτερικό από τον έξω κόσμο: υπήρχε χαρακτηριστικά μόνο μία είσοδος και από το δρόμο δεν υπήρχε οπτική επαφή με το εσωτερικό λόγω ενός διαχωριστικού τοίχου ή επειδή η είσοδος οδηγούσε σε έναν ελικοειδή διάδρομο, ενώ και η οργάνωση του χώρου καθιστούσε εύκολη την επιτήρηση. Πολλές οικίες προσέφεραν ποικιλία διαφορετικών χώρων στους οποίους μπορούσαν να διεξάγονται οι καθημερινές εργασίες. Αλλά οποιοσδήποτε εργαζόταν στην αυλή ή έφευγε από ένα δωμάτιο ώστε να μπει σε ένα άλλο ήταν ορατός από όλα τα δωμάτια που έδιναν στην αυλή. Παράλληλα, άμεσα ορατός μπορούσε να είναι και όποιος έμπαινε στο σπίτι ή έφευγε από αυτό. Ο σύζυγος, ή άλλα μέλη του νοικοκυριού, μπορούσαν, άρα, να επιτηρούν προσεκτικά τις κινήσεις της συζύγου· αλλά και οι γυναίκες μπορούσαν επίσης εύκολα να παρακολουθούν τους δούλους, τους υπηρέτες, τα παιδιά –ή τους συζύγους τους. Οι αποθήκες και οι χώροι όπου φυλάσσονταν τα πολύτιμα αντικείμενα μπορούσαν εξίσου να παρακολουθούνται.

4. Όλυνθος: αναπαράσταση οικοδομικού τετραγώνου με δέκα σπίτια.

Αυτά τα μέτρα υποδηλώνουν ότι κύριο μέλημα δεν ήταν να χωρίζονται οι άνδρες και οι γυναίκες του νοικοκυριού, αλλά να αποτρέπεται η επαφή των γυναικών με άνδρες εκτός του δικού τους νοικοκυριού, επαφή η οποία θεωρούνταν ανάρμοστη. Έτσι, οι γυναίκες-μέλη της οικογένειας κινούνταν στο σπίτι κατά τη διάρκεια των καθημερινών τους δραστηριοτήτων, αλλά ήταν υπό συνεχή επιτήρηση. Όταν έρχονταν επισκέπτες στο σπίτι για να ψυχαγωγηθούν στον *ανδρώνα*, οι γυναίκες είναι πιθανό να αποσύρονταν από την αυλή στα εσωτερικά δωμάτια. Η σχετική έλλειψη φωτός στο εσωτερικό σήμαινε πιθανότατα ότι, ακόμη και κατά τη διάρκεια των ωρών της ημέρας που υπήρχε φυσικό φως, δεν μπορούσε κανείς να τις δει από την αυλή εάν η πόρτα του δωματίου έμενε ανοιχτή. Οι υποδοχές για στροφείς και κατακόρυφους σύρτες στα κατώφλια υποδεικνύουν ότι ο *ανδρών* είχε κατά κανόνα πόρτα που έκλεινε ενώ συχνά υπήρχε και προθάλαμος. Αυτό μπορεί να σήμαινε ότι η διακοπή των δραστηριοτήτων του νοικοκυριού διαρκούσε μόνο όσο και η άφιξη ή η αναχώρηση των επισκεπτών.[6]

Η μελέτη των αρχαιολογικών τεκμηρίων για την κατοικία της κλασικής περιόδου αποκαλύπτει έτσι έναν σύνθετο ιστό δραστηριοτήτων και κοινωνικών σχέσεων και βοηθά να εντάξουμε σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο τους ισχυρισμούς των ανδρών αθηναίων συγγραφέων: ίσως είναι αναπόφευκτο να παρουσιάζουν μια μερική μόνο εικόνα της οικιακής ζωής και να γράφουν από συγκεκριμένη οπτική, αυτήν του άνδρα επισκέπτη του οίκου. Από αυτήν την οπτική μπορούμε να συμπεράνουμε ότι μάλλον υπήρχε ένας βασικός διαχωρισμός μεταξύ του *ανδρώνα*, όπου ο άνδρας επισκέπτης ψυχαγωγούνταν, και του υπόλοιπου σπιτιού όπου αποσύρονταν οι γυναίκες, και το οποίο θα μπορούσε αυτός εύλογα να ορίσει ως *γυναικωνίτη*. Αλλά όπως υποδεικνύουν η οργάνωση των εσωτερικών δωματίων και η κατανομή των τέχνεργων, όταν δεν ήταν παρόντες οι άνδρες επισκέπτες, οι γυναίκες είναι απίθανο να περιορίζονταν μόνο σε ένα μέρος του σπιτιού, ακόμη και αν ο περίκλειστος χαρακτήρας του κτιρίου εμπόδιζε την άμεση πρόσβαση στον κόσμο έξω από αυτό.

Η κατοικία ως μέσο διερεύνησης των διακρίσεων κοινωνικής θέσης μεταξύ των νοικοκυριών

Τα σπίτια της κλασικής περιόδου δεν παρείχαν μόνο το κατάλληλο πλαίσιο για τις πρέπουσες σχέσεις μεταξύ των μελών του νοικοκυριού και για την ψυχαγωγία των επισκε-

πτών, αλλά είχαν και σημαντική συμβολική αξία. Για παράδειγμα, σε πολλά γνωστά κείμενά του, ο ρήτορας Δημοσθένης επευφημεί την ταπεινότητα αρχαιότερων αθηναίων πολιτικών όπως ο Θεμιστοκλής και ο Κίμων, σχολιάζοντας ότι τα σπίτια τους δεν διέφεραν από εκείνα των υπόλοιπων Αθηναίων.[7] Το κίνητρο των σχολίων του είναι σίγουρα πολιτικό, αλλά η σημασία των κατοικιών ως έκφρασης της διαφοράς κοινωνικής θέσης μεταξύ των νοικοκυριών αποτελεί μεγάλο θέμα στις αρχαιολογικές μελέτες. Μια πρώιμη απόπειρα να γίνει μια σύγκριση μεταξύ πολύ περισσότερων σπιτιών έκανε ο Emile Burnouf στην Αθήνα στα μέσα του 19ου αιώνα.[8] Ο Burnouf ανέσκαψε τα λαξευμένα στο βράχο θεμέλια 800 περίπου κατοικιών σε διάφορες περιοχές, συμπεριλαμβανομένων του Αρείου Πάγου και της Πνύκας, καθώς και του Λόφου του Αστεροσκοπείου και του Λόφου των Μουσών. Η ερμηνεία τους πρέπει να ήταν δύσκολο έργο και στις δημοσιευμένες εκθέσεις του αναλύει ελάχιστα από τα μεμονωμένα οικοδομήματα. Αντίθετα, σχολιάζει τον διαφορετικό χαρακτήρα της κάθε συνοικίας που ερεύνησε. Οι κατοικίες στον Άρειο Πάγο δεν φαίνεται να ακολουθούσαν κάποιο ρυμοτομικό σχέδιο ενώ εκείνες πίσω από την Πνύκα ήταν σε ευθύγραμμη διάταξη, υποδεικνύοντας τη διέλευση δρόμων μέσα από τη συγκεκριμένη περιοχή. Εν γένει ο Burnouf καταλήγει στο συμπέρασμα ότι στις περιοχές που βρίσκονταν σε απόσταση από την Ακρόπολη, τα σπίτια ήταν μεγαλύτερα και πιο μεθοδικά κατανεμημένα. Αυτό ίσχυε ιδιαίτερα για όσα χτίστηκαν σε ψηλότερο σημείο, που ήταν πιο ευρύχωρα και, όπως λέει, απολάμβαναν καθαρό αέρα και θέα στη θάλασσα. Έτσι συμπεραίνει ότι αυτές οι διαφορετικές εκφάνσεις οφείλονταν σε αντιθέσεις όσον αφορά τον πλούτο και την κοινωνική θέση των οίκων στις διάφορες περιοχές και συνοικίες της πόλης.

Νεότεροι ερευνητές έχουν επίσης παρατηρήσει ότι τα ψηλότερα σημεία των κατοικημένων περιοχών καταλαμβάνονταν πράγματι συχνά από μεγαλύτερα, πιο περίτεχνα σπίτια που μπορεί να ανήκαν σε οικογένειες σχετικά υψηλής κοινωνικοοικονομικής θέσης. Σε γενικές γραμμές ακολουθούν την ίδια διάταξη, με κεντρική αυλή, που απαντά στην Όλυνθο και αλλού. Ταυτόχρονα, όμως, είναι σαφές ότι ακόμη και κατά τη διάρκεια της κλασικής περιόδου, η αθηναϊκή κατοικία ποίκιλλε πολύ περισσότερο σε χαρακτήρα και αυτό πιθανότατα αντικατόπτριζε διαφορές των νοικοκυριών της πόλης ως προς την κοινωνική θέση και τον πλούτο. Για παράδειγμα, η ανασκαφή ενός οικοδομικού τετραγώνου του 6ου-5ου π.Χ. αιώνα στους βορινούς πρόποδες του Αρείου Πάγου έχει αποκαλύψει ότι τα μεγέθη των ακινήτων κυμαίνονταν από 50 τ.μ. έως περίπου 100 τ.μ. Στην ευρύτερη περιοχή βρέθηκαν μεγαλύτερα δείγματα της ίδιας περίπου περιόδου: για παράδειγμα, δύο παρακείμενα σπίτια δίπλα στον Μεγάλο Αγωγό στην Αγορά καλύπτουν επιφάνεια περίπου 125 τ.μ. και 225 τ.μ. (εικ. 5). Αλλά παρόλο που μεταγενέστερες έρευνες υποστήριξαν τη γενική άποψη περί ποικιλίας του

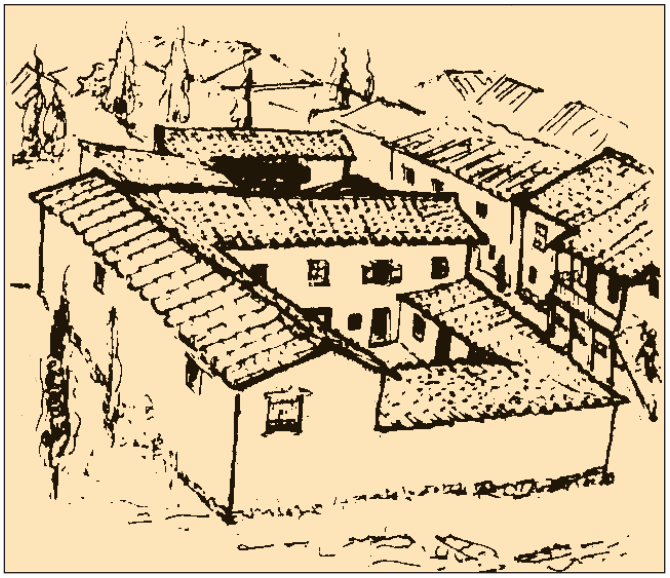

5. Αναπαράσταση των οικιών C και D από την αθηναϊκή Αγορά.

Burnouf, οι σημερινοί αρχαιολόγοι προτιμούν ενδεχομένως να είναι πιο προσεκτικοί όταν ερμηνεύουν ορισμένα από τα μοντέλα μεγάλης κλίμακας που παρατήρησε. Συγκεκριμένα, τα κτίσματα που αναλύει μπορεί να ποικίλλουν ευρέως σε χρονολόγηση και δεν είναι παράλογο να αναρωτηθούμε κατά πόσον τουλάχιστον ένα μέρος της ποικιλίας που καταγράφει μπορεί να εξηγείται από μια σχετικά αργή επέκταση της κτισμένης περιοχής πέρα από την ακρόπολη, με σταδιακή πλήρωση του χώρου και την προσθήκη νέων συνοικιών σε διαφορετικές εποχές.

Τα συμπεράσματα του Burnouf μπορούν σήμερα να θεωρηθούν ως μια υπεραπλουστευμένη ερμηνεία της κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης των αθηναϊκών νοικοκυριών στις περιοχές που ερευνήθηκαν, αλλά πρόσφατες έρευνες προσφέρουν μελέτες με περισσότερες ειδικές λεπτομέρειες όσον αφορά τις διαφορές κοινωνικής θέσης μεταξύ των νοικοκυριών εντός και μεταξύ οικισμών, ερμηνεύοντας τα αρχαιολογικά κατάλοιπα κατοικιών. Μία από τις πιο αξιοσημείωτες είναι ο εκτενής τόμος των Wolfram Hoepfner και Ernst-Ludwig Schwandner, που υποστηρίζουν ότι μια υποκείμενη ομοιότητα στο μέγεθος και τη διαρρύθμιση των οικιών σε μεμονωμένους οικισμούς προέκυψε από την πολιτική και φιλοσοφική ιδεολογία της ισονομίας που απαντά στις δημοκρατικές πόλεις κατά τη διάρκεια της κλασικής περιόδου.[9] Τέτοιου τύπου ιδέες φαίνεται ότι εφαρμόζονται ιδιαίτερα σε έναν οικισμό όπως η Όλυνθος, όπου το ορθογώνιο πλέγμα δρόμων του Βόρειου Λόφου μπορεί να είχε σχεδιαστεί στα τέλη του 5ου π.Χ. αιώνα σε συνδυασμό με τον *ανοικισμό*, τη μετακίνηση πληθυσμών από γειτονικές κοινότητες προς την Όλυνθο. Είτε ήταν εσκεμμένη είτε όχι, η πρόβλεψη οικοπέδων για κατοικίες ίσου μεγέθους μπορεί να φαινόταν σαν πολιτική δήλωση, προσφέροντας την ίδια μεταχείριση σε οικογένειες που προέρχονταν από διαφορετικές περιοχές.

Αλλά ενώ η κατανομή της γης στην Όλυνθο μπορεί να έδινε μια ψευδαίσθηση ισότητας, πιο προσεκτική μελέτη δείχνει επίσης ότι τέτοιες αρχές μπορεί να υπονομεύονταν από άλλα χαρακτηριστικά αυτών των οικιών, αποκαλύπτοντας υποκείμενες ανισότητες. Για παράδειγμα, επιγραφές για πωλήσεις και υποθηκεύσεις που σχετίζονται με ορισμένες από τις κατοικίες δείχνουν ότι εκείνες που ήταν τοποθετημένες κοντά στην αγορά είχαν σημαντικά μεγαλύτερη χρηματική αξία από εκείνες που βρίσκονταν μακρύτερα.[10] Είναι επίσης σαφές ότι παρά το ορθογώνιο πολεοδομικό σχέδιο, το μέγεθος των σπιτιών δεν ήταν σταθερό. Συγκεκριμένα, ο Robinson αναγνώρισε μια περιοχή, στην οποία αναφερόταν ως «ο τομέας των επαύλεων», που απλωνόταν στην πεδιάδα κάτω από τον κύριο Βόρειο Λόφο και ανατολικά. Εκεί, οι οικίες ήταν χαρακτηριστικά μεγαλύτερες, και πρόσφατη ανάλυση της κατανομής του οικιακού εξοπλισμού μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή έχει δείξει ότι τα νοικοκυριά σε αυτήν τη γειτονιά όχι μόνο είχαν περισσότερο χώρο στη διάθεσή τους, αλλά επίσης ότι ακολουθούσαν διαφορετική οικονομική οργάνωση από εκείνα του Βόρειου Λόφου. Αυτό περιλάμβανε την αποθήκευση μεγάλης ποσότητας αγροτικών προϊόντων και όχι τόσο την παραγωγή και την ανταλλαγή χειροτεχνημάτων για την προμήθεια τροφίμων.[11]

Από την ύστερη κλασική περίοδο φαίνεται ότι τα διακοσμητικά στοιχεία ενσωματώνονται σταδιακά ολοένα και περισσότερο στην οικιστική αρχιτεκτονική, προσφέροντας άλλη μία ένδειξη της κοινωνικής θέσης των ενοίκων μιας κατοικίας. Το εξωτερικό των οικιών κάποιες φορές τραβούσε την προσοχή των περαστικών λόγω της εξαιρετικά καλοφτιαγμένης ή μνημειακής κατασκευής τους. Αλλά η αρχιτεκτονική επιτήδευση της κατοικίας προκύπτει κυρίως από το εσωτερικό των οικιών. Εδώ, η χρήση ψηφιδωτών δαπέδων και έγχρωμου κονιάματος στους τοίχους πιθανότατα επέτρεπε στους ιδιοκτήτες των οικιών να προσαρμόσουν το περιβάλλον τους στις απαιτήσεις τους, δηλώνοντας έτσι την κοινωνική τους θέση. Τέτοια στοιχεία χρησιμοποιούνται συστηματικά και με μέτρο σε σπίτια στην Όλυνθο για να τονιστεί ο *ανδρών* και κάποιες φορές η αυλή. Παραδείγματα είναι επίσης γνωστά από την Αθήνα, όπου η χρήση τους μπορεί να ήταν λιγότερο συχνή από ότι στην Όλυνθο, και από διάφορες άλλες πόλεις. Λίγα, όμως, σπίτια επιδεικνύουν ακραίες εκδοχές αυτών των τάσεων.

Η Οικία του Διονύσου στην Πέλλα ξεχωρίζει ως παράδειγμα, όχι μόνο λόγω της ποσότητας του διάκοσμου αλλά και λόγω της κλίμακάς της (εικ. 6). Κατασκευάστηκε κατά τη διάρκεια του τελευταίου τέταρτου του 4ου αιώνα π.Χ. και καταλάμβανε περίπου 3.000 τ.μ., δέκα φορές περισσότερα από ένα μέσο οικόπεδο κατοικίας στην Όλυνθο. Η πρόσβαση στο κτίριο γινόταν από τα ανατολικά, από μια μνημειακή είσοδο με ιωνικούς κίονες. Ο εσωτερικός χώρος είχε οργανωθεί γύρω από δύο αυλές με περιστύλιο. Γύρω από το μεγαλύτερο, νότιο περιστύλιο βρίσκονται πολλές αίθουσες διακοσμημένες με ψηφιδωτά, ένα εκ των οποίων απεικονίζει το θεό Διόνυσο να ιππεύει έναν πάνθηρα, δίνοντας στην οικία τη σύγχρονη ονομασία της.[12] Η αρχιτεκτονική και η κλίμακα αυτής της οικίας είναι πιθανό να επηρεάστηκαν από επιβλητικά δημόσια κτίρια, ενώ σύμφωνα με τους ανασκαφείς οι ένοικοι κατείχαν πιθανά υψηλή θέση στην ιεραρχία της μακεδονικής αυλής, διαδραματίζοντας εξέχοντα δημόσιο ρόλο. Αλλά η συμμετοχή στην πολιτική ζωή μπορεί να μην ήταν το μόνο κίνητρο για τη δημιουργία ενός περίτεχνα διακοσμημένου περιβάλλοντος διαμονής. Σε άλλες, πιο ταπεινές κατοικίες, οι πόροι μπορεί επίσης να επενδύονταν στην κατοικία για προσωπικούς λόγους: η Έλενα Walter-Καρύδη υποστηρίζει ότι η ύστερη κλασική περίοδος ήταν μια εποχή όπου το σπίτι άρχισε να θεωρείται ο χώρος που προσέφερε ένα νόμιμο πλαίσιο για να αποσυρθεί κανείς από τη δημόσια σφαίρα και όπου μπορούσε να περνά τη *σχολή* – τον ελεύθερο χρόνο του. Δείχνει ότι, εκτός από τα αρχιτεκτονικά στοιχεία που σώζονται, όπως το έγχρωμο κονίαμα και τα ψηφιδωτά, αυτές οι οικίες ήταν πιθανώς εξοπλισμένες με πολλά άλλα πιο φθαρτά αντικείμενα, όπως υφάσματα και επίπλωση, που μπορεί να προσέθεταν στην άνεση του εσωτερικού.[13]

Οι οικίες στο άλλο άκρο του κοινωνικού και οικονομικού φάσματος εκφράζουν μια έντονη αντίθεση, δεδομένου ότι παρέχουν ελάχιστο χώρο για καθημερινή ζωή και χρηστικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά. Τέτοια κτίσματα είναι συχνά δύσκολο να εντοπιστούν αρχαιολογικά, διότι τα δομικά υλικά που χρησιμοποιούνταν ήταν συνήθως λιγότερο ανθεκτικά και δεν διατηρούνται τόσο καλά· οι κατόψεις τους είναι επίσης συχνά ακανόνιστες και δύσκολο να ερμηνευθούν. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις στάθηκε δυνατό να υποδειχθεί η παρουσία λιγότερο ευκατάστατων μελών της κοινωνίας και να διερευνηθούν οι συνθήκες ζωής τους σε σύγκριση με εκείνες των πιο πλούσιων γειτόνων τους. Ακόμη και στην Όλυνθο, όπου όπως έχουμε δει, η πλειονότητα των οικοπέδων με κατοικίες είναι σχετικά τυποποιημένου μεγέθους, υπάρχουν ορισμένα παραδείγματα μικρών μονάδων κατοικίας. Αυτές είχαν δημιουργηθεί είτε όταν ένα ενιαίο οικόπεδο χωριζόταν σε πολλά μικρότερα, προφανώς ανεξάρτητα, ενδιαιτήματα, ή όταν ο ζωτικός χώρος μιας οικίας μειωνόταν λόγω της οικειοποίησης τμήματος του οικοπέδου της από γειτονική ιδιοκτησία. Ένα από τα πιο εντυπωσιακά παραδείγματα που υποδηλώνουν την ύπαρξη μεγάλης εμβέλειας διαχωρισμών ως προς την κοινωνική θέση μεταξύ των νοικοκυριών ενός οικισμού είναι η Δήλος των ύστερων ελληνιστικών και πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων. Τα οικοδομικά τετράγωνα της πόλης είναι περισσότερο γνωστά για τα λίθινα σπίτια τους με περιστύλιο που εμφανίζουν πληθώρα διακοσμητικών στοιχείων. Το μεγαλύτερο από αυτά περιλαμβάνει πολλές αίθουσες υποδοχής με ψηφιδωτά ή γραπτά κονιάματα με σύνθετα σχέδια. Μια πρόσφατη μελέτη, όμως, έχει τονίσει επίσης τη σημα-

ντική αναλογία μικρότερων μονάδων κατοικίας στην πόλη. Αυτές περιλαμβάνουν ταπεινά σπίτια περίπου 120 τ.μ. ή και λιγότερο, το καθένα από τα οποία είχε μία μοναδική αυλή και τρεις ή τέσσερις αίθουσες. Ακόμη μικρότερα και πιο χρηστικά κτίρια έπαιζαν μεικτό ρόλο κατοικίας και εμπορικού χώρου και πιθανότατα στέγαζαν τεχνίτες και εμπόρους με περιορισμένα μέσα και λιγοστές αξιώσεις.[14]

Η μελέτη των αρχαιολογικών τεκμηρίων από διαφορετικές οπτικές, άρα, δείχνει ότι η ανισότητα στον πλούτο και την κοινωνική θέση στο πλαίσιο των κοινοτήτων εκφράζονταν μέσω της κατοικίας με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, συμπεριλαμβανομένης της τοποθεσίας, του μεγέθους, του αρχιτεκτονικού διάκοσμου και της επίπλωσης. Τέτοιου τύπου χαρακτηριστικά τονίζουν σημαντικές αντιθέσεις στις συνθήκες ζωής και επίσης δίνουν έμφαση στη συμβολική αξία που προσδίδεται στην κατοικία από νοικοκυριά της ελίτ.

Η οικιακή ζωή ανά περιοχές

Μέχρι στιγμής έχουμε διερευνήσει ορισμένες από τις γνώσεις που έχουμε αποκομίσει από την ενδελεχή εξέταση μεμονωμένων κατοικιών και από τη σύγκριση των νοικοκυριών ενός οικισμού. Ένα τρίτο επίπεδο ανάλυσης έχει επίσης πολύτιμα αποτελέσματα, και αυτό είναι η σύγκριση των κατοικιών σε περισσότερες περιοχές. Το τελευταίο αυτό τμήμα οδηγεί αυτού του τύπου την έρευνα προς δύο διαφορετικές κατευθύνσεις: πρώτον, στην εξέταση των διαφορών στην οικιακή οργάνωση μεταξύ κατοικιών σε διαφορετικού μεγέθους οικισμούς σε μία μόνο περιοχή· δεύτερον, στη διερεύνηση των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ των νοικοκυριών σε διάφορα μέρη του ελλαδικού χώρου.

Τόσο οι γραπτές πηγές όσο και τα αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν ότι εκτός των ευρύτερων αστικών κοινοτήτων που έχουμε εξετάσει μέχρι στιγμής, υπήρχε μερικές φορές σημαντικός αριθμός κατοικιών και σε μικρότερες κοινότητες, όπως ήταν τα χωριά ή τα αγροκτήματα στην ύπαιθρο. Πόσο όμοια ήταν η κοινωνική ζωή αυτών των νοικοκυριών με εκείνη των αστικών σύγχρονών τους; Η αττική ύπαιθρος προσφέρει παραδείγματα και των δύο τύπων κατοίκησης. Οι κατοικίες σε ορισμένους από τους αττικούς δήμους παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες με εκείνες σε πιο εκτεταμένες θέσεις. Για παράδειγμα, στην Άνω Βούλα, στο κέντρο του αρχαίου δήμου των Αιξωνίδων Αλών, τα θεμέλια ενός αριθμού κατοικιών εντός του πολεοδομικού ιστού της σύγχρονης πόλης αποκαλύπτουν δαιδαλώδεις δρόμους που οριοθετούνται από οικοδομικά τετράγωνα γειτονικών ιδιοκτησιών. Μια ομάδα κατοικιών στο οικόπεδο Καλαμπόκα είναι αρκετά ενδεικτική (εικ. 7).[15] Τα κτίρια είναι δύσκολο να χρονολογηθούν με ακρίβεια και μπορεί να διατηρήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, κατά το οποίο οι τρόποι πρόσβασης και τα όρια μεταξύ των κατοικιών μπορεί να άλλαξαν. Η πρόσβαση στο δυτικότερο σπίτι, για παράδειγμα, μπορεί αρχικά να γινόταν από το βορρά μέσω μιας μεγάλου μήκους διόδου που είναι πιθανό να οδηγούσε στην αυλή, αν και φαίνεται ότι έκλεισε σε υστερότερη φάση. Τα δωμάτια διατάσσονται γύρω από μία μοναδική ανοιχτή αυλή και τα κυριότερα βρίσκονται στο βόρειο τμήμα. Υπάρχουν επίσης ορισμένες αξιοσημείωτες διαφορές μεταξύ αυτών των κατοικιών και εκείνων που ανήκουν σε μεγαλύτερους, αστικούς οικισμούς. Αν και κατά βάση τα δείγματα της Άνω Βούλας αντιστοιχούν στις αστικές δομές, η αρχιτεκτονική είναι λιγότερο εκλεπτυσμένη: η αυλή, για παράδειγμα, φαίνεται ότι ήταν ένας σχετικά απλός λειτουργικός χώρος δίχως ενδείξεις ύπαρξης κιόνων ή άλλης αρχιτεκτονικής επιτήδευσης. Αντί για κιονοστοιχία, τα δύο δυτικότερα σπίτια έχουν αβαθείς προθαλάμους μπροστά από τα βορινά δωμάτιά τους. Οι είσοδοι είναι τοποθετημένες στον ίδιο άξονα, μεγιστοποιώντας την ποσότητα του φυσικού φωτός αλλά επιτρέποντας, επίσης, τη θέα μεταξύ της αυλής και των εσωτερικών δωματίων. Δεν υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη έγχρωμων κονιαμάτων ή ψηφιδωτών δαπέδων.

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό αυτού του οικοδομικού τετραγώνου είναι η ανέγερση ενός κυκλικού πύργου στα νοτιοανατολικά, που περιστοιχίζεται από ασυνήθιστο αριθμό αιθουσών. Ο πύργος πιθανότατα είχε αρκετούς ορόφους ξεχωρίζοντας έτσι με το ύψος του από τα χαμηλότερα γειτονικά κτίρια. Τέτοιου είδους πύργοι απουσιάζουν από τα αστικά σπίτια, αν και απαντούν σε άλλα οικοδομικά τετράγωνα στην Άνω Βούλα και σε άλλους δήμους, όπως ο Θορικός. Ο σκοπός της κατασκευής τους αποτελεί αντικείμενο συζητήσεων. Ίσως εξυπηρετούσαν ποικίλες πρακτικές λειτουργίες συμπεριλαμβανομένης της αποθήκευσης γεωργικών προϊόντων, ή ίσως προστάτευαν από τις επιθέσεις ή την κλοπή αυτών των προϊόντων. Αλλά μπορεί επίσης να έπαιζαν συμβολικό ρόλο, πιστοποιώντας ότι οι ιδιοκτήτες τους είχαν αγαθά που άξιζε να φυλάσσονται. Οι πύργοι αυτοί μπορεί λοιπόν να προσέφεραν σε ορισμένες κατοικίες σε μικρές κοινότητες έναν εναλλακτικό –μη αστικό– τρόπο με τον οποίο επιδείκνυαν την κοινωνική τους θέση μέσω των αρχιτεκτονικών στοιχείων των οικιών τους.

Οι αγροικίες που ήταν διασκορπισμένες στην αττική ύπαιθρο φαίνεται επίσης ότι είχαν τα δικά τους χαρακτηριστικά, συνδυάζοντας στοιχεία από την οικιστική αρχιτεκτονική των αστικών κέντρων και των δήμων. Ένα από τα πιο καλοδιατηρημένα παραδείγματα είναι η οικία κάτω από το Σπήλαιο του Πανός στη Βάρη, που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. (εικ. 8).[16] Πρόκειται για ένα ογκώδες κτίριο σε μια έκταση 230 τ.μ. κατά προσέγγιση. Η ρύθμιση του χώρου είναι ανάλογη με εκείνη των αστικών κατοικιών στην Αθήνα και αλλού: μία μοναδική είσοδος οδηγούσε σε μία μεγάλη λιθόστρωτη αυλή με στοά τουλάχιστον στη μία πλευρά, στο βορρά. Τα βασικά δωμάτια βρίσκονται πέρα από αυτήν και προς τα ανατολικά. Αντίθετα με τα περισσότερα αστικά σπίτια αυτού του μεγέθους, ωστόσο, η θύρα εισόδου οδηγούσε

απευθείας στην αυλή δίχως να παρεμβάλλεται τοίχος ή διάδρομος ώστε να μην υπάρχει οπτική επαφή μεταξύ εξωτερικού και εσωτερικού. Η απουσία τέτοιων μέτρων πιθανότατα αντικατοπτρίζει την αγροτική τοποθεσία του κτιρίου και το γεγονός ότι δεν υπήρχαν περαστικοί που θα μπορούσαν να δουν στο εσωτερικό. Το αγρόκτημα διέθετε επίσης έναν τετράγωνο πύργο στο νοτιοδυτικό άκρο της αυλής, ο οποίος μπορεί να χρησίμευε για τις ίδιες λειτουργίες με τον πύργο στην Άνω Βούλα. Όπως στα σπίτια στην Άνω Βούλα, σ' αυτό το αγρόκτημα δεν υπάρχουν ευρήματα που να τεκμηριώνουν την ύπαρξη ψηφιδωτών ή έγχρωμων κονιαμάτων, πράγμα που θα έκανε ένα δωμάτιο να ξεχωρίζει ως ο *ανδρών*. Αντί-

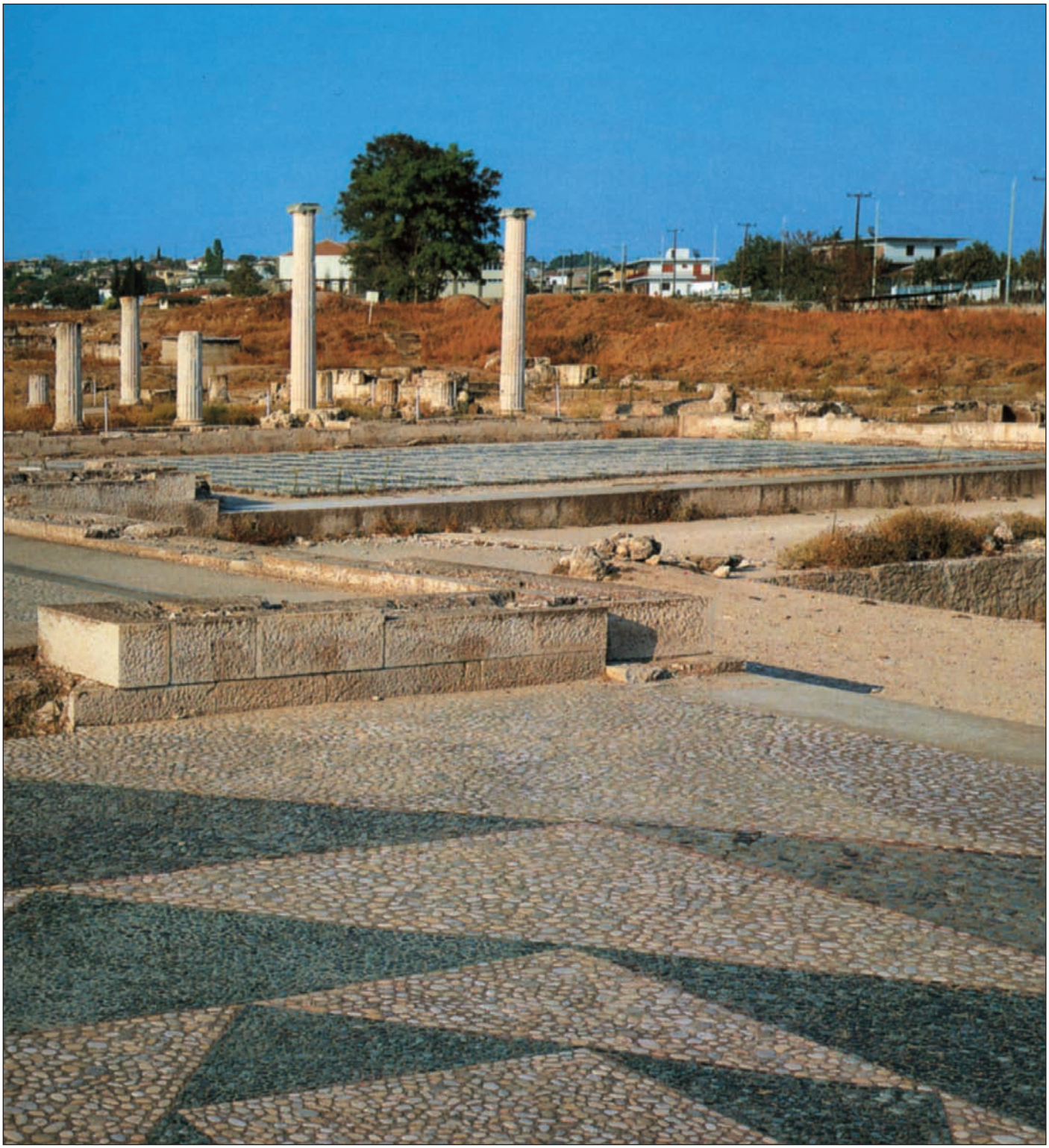

6. Πέλλα: άποψη της Οικίας του Διονύσου.

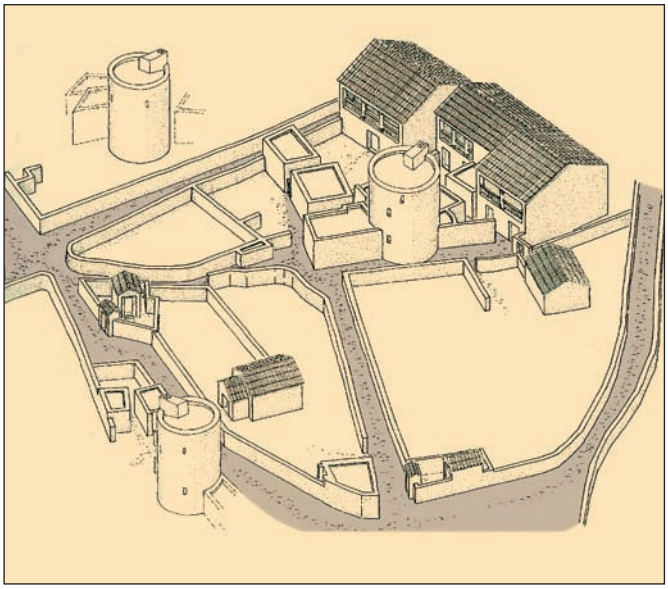

7. Άνω Βούλα: αναπαράσταση των οικιών στο οικόπεδο Καλαμπόκα.

8. Βάρη, Αττική: αναπαράσταση της αγροικίας κοντά στο Σπήλαιο του Πανός.

θετα, αν και ήταν μεγάλου μεγέθους, το κτίριο φαίνεται ότι είχε πιο απλό, πιο χρηστικό χαρακτήρα.

Σε μεγαλύτερη κλίμακα, η σύγκριση μεταξύ οικιών σε διαφορετικές περιοχές της Ελλάδας υποδηλώνει ότι υπήρχαν μεγάλες ομοιότητες στη διάταξη των σπιτιών, τη χρήση του χώρου, τις επιλογές των διακοσμητικών στοιχείων, όσο και των προτύπων κοινωνικής ζωής που υπονοούνται από όλα αυτά. Παράλληλα, ωστόσο, υπάρχουν τοπικές παραλλαγές ως προς τη μορφή των κατοικιών. Συγκεκριμένα, οι κατοικίες της κλασικής περιόδου στην περιοχή της σύγχρονης Ηπείρου συχνά διαφέρουν από τα παραδείγματα οικιών με αυλή που έχουμε συζητήσει μέχρι τώρα. Η εξαιρετικά καλοδιατηρημένη λίθινη οικία –οικία 1– στο Όρραον (κοντά στον σύγχρονο Αμμότοπο) αποτελεί παράδειγμα ορισμένων από αυτές τις διαφορές (εικ. 9).[17] Η είσοδος στο σπίτι γίνεται από το δρόμο μέσω μίας στενής πόρτας που δεν αφήνει περιθώρια θέασης του εσωτερικού. Μόλις βρεθεί στο εσωτερικό, ο επισκέπτης στρίβει και μπαίνει σε μία μικρή αυλή. Τα βασικά δωμάτια βρίσκονται στο νότιο τμήμα. Σε ορισμένα, συμπεριλαμβανομένης μιας περιοχής για μαγειρική και μιας αίθουσας με λίθινους πάγκους που μπορεί να χρησίμευε ως *ανδρών*, η πρόσβαση γίνεται κατευθείαν από την αυλή. Η πρόσβαση σε δύο άλλα μικρότερα δωμάτια γίνεται μόνο έμμεσα, μέσω ενός μεγάλου δωματίου διημέρευσης, του οποίου το βασικό χαρακτηριστικό ήταν μια κεντρική εστία. Δεν είναι σαφές πώς χρησιμοποιούνταν αυτά τα εσωτερικά δωμάτια, αλλά αυτό το σχέδιο οργάνωσης έχει ως αποτέλεσμα το διαχωρισμό του σπιτιού σε εσωτερικές και εξωτερικές περιοχές, που μπορεί να χρησίμευαν για να χωρίζουν τα μέλη του νοικοκυριού από τους επισκέπτες ή να αντικατόπτριζαν κάποια άλλη πτυχή της οικιακής κοινωνικής ζωής, χαρακτηριστικής γι' αυτήν την περιοχή. Ένας παρόμοιος τύπος απαντά επίσης στη γειτονική Κασσώπη, και περαιτέρω έρευνα μπορεί να αποκαλύψει περισσότερα παραδείγματα σε αυτήν την περιοχή αλλά και αλλού.

Συμπεράσματα: κάτω από την επιφάνεια των αρχαίων κατοικιών

Τα κτίρια και οι θέσεις που αναλύσαμε σε αυτό το άρθρο δεν παρέχουν μια συνολική επισκόπηση όλων των γνώσεων που έχουμε αποκομίσει από τη μελέτη των αρχαιολογικών καταλοίπων της κατοικίας των κλασικών χρόνων, αλλά χρησιμοποιήθηκαν για να δείξουν την αξία τέτοιων κτιρίων ως πηγής πληροφοριών για το παρελθόν. Μια καλοδιατηρημένη οικία μπορεί να μας κάνει να δούμε με τα μάτια της φαντασίας ένα μέρος της ατμόσφαιρας στην οποία περνούσαν οι κάτοικοί της την καθημερινότητά τους, υπάρχουν όμως πολλά που μπορούμε να μάθουμε και από κτίσματα που σώζονται μόνο με τη μορφή μιας δισδιάστατης κάτοψης. Εάν βυθιστούμε στα διαφορετικού είδους τεκμήρια και μελετήσουμε τη διάταξη, τη διακόσμηση και τα ευρήματα συνολικά, μπορούμε να αρχίσουμε να κατανοούμε πώς λειτουργούσε ένα αρχαίο νοικοκυριό ως κοινωνική μονάδα. Και μέσω της σύγκρισης με άλλα σπίτια, εντός του ίδιου οικισμού, καθώς και σε οικισμούς άλλων τύπων και σε άλλες περιοχές, μπορούμε σταδιακά να δημιουργήσουμε μια εικόνα που θα περιέχει όλες τις λεπτομέρειες και τις λεπτές αποχρώσεις πολλών εκφάνσεων της αρχαίας κοινωνίας που δεν μπορούμε να αποκτήσουμε από οποιαδήποτε άλλη πηγή. Η έρευνα αυτού του τύπου θα συνεχίσει να προσφέρει νέες γνώσεις, καθώς θα διερευνώνται νέοι τρόποι εξέτασης του υλικού και μελέτης πτυχών των ευρημάτων που μέχρι τώρα έχουν διαφύγει της προσοχής μας. Για παράδειγμα, οι μελέτες παλαιοβοτανικού υλικού, που έχει τυχαία διατηρηθεί σε άλλα συμφραζόμενα, όπως οι αγροικίες, μπορούν ενδεχομένως να χρησιμοποιηθούν για να απευθύνουμε νέα ερωτήματα σχετικά με την οι-

κιακή οικονομία.[18] Τέτοιες καινοτόμες έρευνες δείχνουν ότι η μελέτη της κατοικίας θα συνεχίσει να βελτιώνει την κατανόησή μας για τη ζωή των αρχαίων νοικοκυριών.

Μετάφραση από τα αγγλικά: Ελένη Οικονόμου

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Αντίστοιχα, Λυσίας Ι, 9-10 και Ξενοφών, *Οικονομικός* 9.2-5.

[2] Στο B.C. Rider, *The Greek House: Its History and Development from the Neolithic Period to the Hellenistic Age*, Cambridge University Press, Cambridge 1916, σ. 210-238 προσφέρεται μια λεπτομερής εικόνα της κατάστασης της γνώσης εκείνη την εποχή και συνοψίζεται η συζήτηση όσον αφορά τα σπίτια με διπλές αυλές.

[3] Για τη δημοσίευση, βλ. D.M. Robinson, *Excavations at Olynthus, Parts I-XIV*, The Johns Hopkins Press, Βαλτιμόρη 1929-1952.

[4] Η Susan Walker επιχειρεί να υποστηρίξει το μοντέλο που βασίζεται στις φιλολογικές πηγές με αναφορές στα ευρήματα από τις ανασκαφές στην Αθήνα: S. Walker, «Women and housing in Classical Greece», στο A. Cameron / A. Kuhrt (επιμ.), *Images of Women in Classical Antiquity*, Detroit 1983, σ. 81-91. Στην προσέγγιση αυτή ασκείται κριτική από τον Michael Jameson, μεταξύ άλλων: για παράδειγμα, M.H. Jameson, «Private space and the Greek city», στο O. Murray / S. Price (επιμ.), *The Greek City from Homer to Alexander*, Οξφόρδη 1990, σ. 171-195.

[5] Αυτό υποστηρίζεται για τα σπίτια με διπλές αυλές, όπως η Οικία των Ψηφιδωτών στην Ερέτρια και το Σπίτι με Περιστύλιο στη Μαρώνεια της Θράκης (αντίστοιχα, P. Ducrey / I. Metzger / K. Reber, *Eretria: Fouilles et recherches VIII: le quartier de la Maison aux Mosaïques*, École suisse d'archéologie en Grèce, Λωζάννη 1993, σ. 39· Γ. Καραδέδος, «Υστεροκλασικό Σπίτι στη Μαρώνεια Θράκης», *Εγνατία* 2 (1990), σ. 279). Μια παρόμοια υπόθεση μπορεί επίσης να γίνει για τον μικρό αριθμών οικιών με δωμάτια με εστίες στη βορειοδυτική Ελλάδα, όπως η Οικία 1 στο αρχαίο Όρραον, μεταξύ του σημερινού Αμμότοπου και του Γυμνότοπου (Σ.Ι. Δάκαρης, *Κασσώπη. Νεώτερες Ανασκαφές (1977-83)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1989), που αναλύεται παρακάτω.

[6] Το επιχείρημα αυτό αναπτύσσεται λεπτομερώς στο L.C. Nevett, *House and Society in the Ancient Greek World*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

[7] Δημοσθένης, *Ολυνθιακός* ΙΙΙ 25-26· *Περί Συντάξεως* 13, 29· *Κατ' Αριστοκράτους* 23, 207.

[8] E. Burnouf, «Notice sur le plan d'Athènes», *Archives des Missions Scientifiques et Littéraires* 5 (1856), σ. 71-78.

[9] W. Hoepfner / E.-L. Schwandner, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland*, Deutscher Kunstverlag, Μόναχο 1994.

[10] L.C. Nevett, «A 'real estate market' in Classical Greece?: the example of town housing», *Annual of the British School at Athens* 95 (2000), σ. 329-343· N. Cahill, *Household and City Organization at Olynthus*, Yale University Press, New Haven 2002.

[11] N. Cahill, «Olynthus and Greek town planning», *Classical World* 93 (2000), σ. 497-515.

9. Όρραον: άποψη της οικίας 1.

[12] Χ. Μακαρόνας / Ε. Γιούρη, *Οι Οικίες Αρπαγής της Ελένης και Διονύσου, της Πέλλας*, Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα 1989.
[13] Ε. Walter-Καρύδη, *Το Ελληνικό Σπίτι. Ο εξευγενισμός της κατοικίας στα υστεροκλασικά χρόνια*, Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα 1996.
[14] Τη χρήση διακοσμητικών στοιχείων σε σπίτια στην ανώτερη βαθμίδα της κοινωνικοοικονομικής κλίμακας συζητά και αναλύει η Monika Trümper: M. Trümper, *Wohnen in Delos: eine baugeschichtliche Untersuchung zum Wandel der Wohnkultur in hellenistischer Zeit*, Leidorf, Rhaden 1998. Η ίδια έχει επίσης εκθέσει τα τεκμήρια για κατοικίες χαμηλότερης κοινωνικής τάξης στη μελέτη της «Modest housing in Late Hellenistic Delos», στο B.A. Ault / L.C. Nevett (επιμ.), *Ancient Greek Houses and Households: Chronological, Regional, and Social Diversity*, Φιλαδέλφεια 2005, σ. 119-139.
[15] I. Andreou, «Ο δήμος των Αιξωνίδων Αλών», στο O. Palagia / W. Coulson / T. Shear Jr. / H. Shapiro / F. Frost (επιμ.), *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, Οξφόρδη 1994, σ. 191-209.
[16] J. Ellis Jones / A.J. Graham / L.H. Sackett, «An Attic country house below the Cave of Pan at Vari», *Annual of the British School at Athens* 68 (1973), σ. 355-452.
[17] Δάκαρης, *ό.π.*
[18] Για παράδειγμα, E. Margaritis / M. Jones, «Olive oil production in Hellenistic Greece: the interpretation of charred olive remains from the site of Tria Platania, Macedonia, Greece (fourth-second century B.C.)», *Vegetation History and Archaeobotany* 17 (2008), σ. 393-401.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ANDREOU I., «Ο δήμος των Αιξωνίδων Αλών», στο O. PALAGIA / W. COULSON / T. SHEAR JR. / H. SHAPIRO / F. FROST (επιμ.), *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, Οξφόρδη 1994, σ. 191-209.
BURNOUF E., «Notice sur le plan d'Athènes», *Archives des Missions Scientifiques et Littéraires* 5 (1856), σ. 64-88.
CAHILL N., «Olynthus and Greek town planning», *Classical World* 93 (2000), σ. 497-515.
CAHILL N.D., *Household and City Organization at Olynthus*, Yale University Press, New Haven 2002.
ΔΑΚΑΡΗΣ Σ.Ι., *Κασσώπη. Νεώτερες Ανασκαφές (1977-83)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1989.
DUCREY P. / I. METZGER / K. REBER, *Eretria: Fouilles et recherches VIII: le quartier de la Maison aux Mosaïques*, École suisse d'archéologie en Grèce, Λωζάννη 1993.
ELLIS JONES J. / A.J. GRAHAM / L.H. SACKETT, «An Attic country house below the Cave of Pan at Vari», *Annual of the British School at Athens* 68 (1973), σ. 355-452.
HOEPFNER W. / E.-L. SCHWANDNER, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland*, Deutscher Kunstverlag, Μόναχο 1994.
JAMESON M.H., «Private space and the Greek city», στο O. Murray / S. Price (επιμ.), *The Greek City from Homer to Alexander*, Οξφόρδη 1990, σ. 171-195.
ΚΑΡΑΔΕΔΟΣ Γ., «Υστεροκλασικό Σπίτι στη Μαρώνεια Θράκης», *Εγνατία* 2 (1990), σ. 265-297.
ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ Χ. / ΓΙΟΥΡΗ Ε., *Οι Οικίες Αρπαγής της Ελένης και Διονύσου, της Πέλλας*, Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα 1989.
MARGARITIS E. / JONES M., «Olive oil production in Hellenistic Greece: the interpretation of charred olive remains from the site of Tria Platania, Macedonia, Greece (fourth-second century B.C.)», *Vegetation History and Archaeobotany* 17 (2008), σ. 393-401.
NEVETT L.C., *House and Society in the Ancient Greek World*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
—, «A 'real estate market' in Classical Greece?: the example of town housing», *Annual of the British School at Athens* 95 (2000), σ. 329-343.
RIDER B.C., *The Greek House: Its History and Development from the Neolithic Period to the Hellenistic Age*, Cambridge University Press, Cambridge 1916.
ROBINSON D.M., *Excavations at Olynthus, Parts I-XIV*, The Johns Hopkins Press, Βαλτιμόρη 1929-1952.
TRÜMPER M., *Wohnen in Delos: eine baugeschichtliche Untersuchung zum Wandel der Wohnkultur in hellenistischer Zeit*, Leidorf, Rahden 1998.
—, «Modest housing in Late Hellenistic Delos», στο B.A. AULT / L.C. NEVETT (επιμ.), *Ancient Greek Houses and Households: Chronological, Regional, and Social Diversity*, Φιλαδέλφεια 2005, σ. 119-139.
WALKER S., «Women and housing in Classical Greece», στο A. CAMERON / A. KUHRT (επιμ.), *Images of Women in Classical Antiquity*, Detroit 1983, σ. 81-91.
WALTER-ΚΑΡΥΔΗ Ε., *Το Ελληνικό Σπίτι. Ο εξευγενισμός της κατοικίας στα υστεροκλασικά χρόνια*, Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα 1996.

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

2: G. Gerster, *The Past from Above*, Los Angeles 2005, αρ. 98.
3: W. Hoepfner / E.-L. Schwandner, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland*, Μόναχο 1994, εικ. 64, σ. 87.
4: E. Towne-Markus, *Masterpieces of the J. Paul Getty Museum Antiquities*, Los Angeles 1997, σ. 52.
5: *ARV* 1250, 34.
6, 9: Ellis Jones, J., «Town and country houses of Attica in classical times», στο H. Mussche / P. Spitaels / F. Goemaere-De Poerck (επιμ.), *Thorikos and Laurion in Archaic and Classical Times*, 1975, εικ. 22, αρ. 3 και εικ. 23, αρ. 4 αντίστοιχα.
7: M. Siganidou / M. Lilimpaki Akamati, *Pella. Capital of the Macedonians*, Αθήνα 1997, εικ. 9.
8, 10: W. Hoepfner (επιμ.) 1999, *Geschichte des Wohnens I*, σ. 255 κάτω και σ. 396 επάνω.

Beyond Architecture. Ancient Greek Houses as Social Spaces

Lisa Nevett

Taking a walk down a street of well-preserved ancient houses can be an evocative experience. But there is also much to be learned from the majority of ancient house remains, which do not survive much above ground level. This article explores some of the ways in which detailed examination of the archaeological evidence from such houses can offer insights into ancient society. Exploration of the internal layout and the distribution of objects from houses in settlements like Olynthos reveals a complex pattern of relationships between men and women, and between household members and outsiders. At the same time, by looking at size and decoration of houses such as the House of Dionysos at Pella, it becomes clear that some households manipulated their houses to make statements about their status. Finally, comparison between houses in deme centres like Ano Voula and rural locations such as Vari offers information about variation in patterns of social life between urban and rural households, while evidence from settlements such as Ammotopos in Epiros shows that there were also some regional differences in patterns of domestic social life.